

Məsihi Təbrizi Yaradıcılığında Nəvai Ənənələri

Mesîhî-i Tebrizî Yaradıcılığında Nevâî GeleneKleri

Navai Traditions in the Creation of Mesîhî-i Tabrizî

Pari Humbatova¹

Azərbaycan Ulusal Bilim Akademisi, Nizami
Gençevi Edebiyat Enstitüsü, Fuzuli Araştırmaları
Bölümü, Bakü, Azərbaycan

Azerbaijan National Academy of Science,
Institute of Literature named after Nizami
Ganjavi, Department of Fuzuli studies, Baku,
Azerbaijan

hasanlipari@gmail.com

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

XÜLASƏ

XVI. əsrdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan şairlərindən biri də Məsihi Təbrizidir. Şairin əldə olan yeganə lirik şeirlər Divanı ilə tanışlıq göstərir ki, o öz yaradıcılığında Şərq ədəbiyyatına məxsus ənənələrdən bacarıqla istifadə etmişdir. Məsihinin Divanında orijinal forma və məzmun xüsusiyyətləri ilə yanaşı, sələflərindən gələn bir çox təsir və bəhrələnmələr də vardır. Məqalədə ilk dəfə olaraq Məsihi Təbrizi ilə böyük özbək şairi Əlişir Nəvai (1441-1501) divanları müqayisəli şəkildə araşdırılaraq onlar arasında forma, janr və məzmun baxımından uyğunluqlar üzə çıxarılır. Qeyd edilir ki, Məsihinin sənətinin formalaşması və inkişafında onun sələfi Əlişir Nəvainin xüsusi yeri və rolu vardır. Şair Nəvai ənənələrindən yaradıcı şəkildə istifadə yolu ilə orijinal bir divan qələmə almışdır. Konkret nümunələr əsasında hər iki şairin özünəməxsus yaradıcılıq imkanları müqayisəli şəkildə araşdırılır, onların arasında nəzərə çarpan sələf-xələflik münasibətləri üzə çıxarılır.

Açar sözlər: Məsihi Təbrizi, Əlişir Nəvai, divan, təxmis, qəzəl, rübai

ABSTRACT

Masihî Tabrizî is one of the Azerbaijani poets who lived and created in the 16th century. Exploring the poet's sole collection of lyrical poems reveals a proficient incorporation of Eastern literary traditions in his creative work. In addition to the original form and content features, Masihî's divan has many influences and benefits from its predecessors. The article undertakes a pioneering analysis by comparing the divans of Masihî Tabrizî and the esteemed Uzbek poet Alishir Navai (1441-1501). Through this comparative study, it uncovers similarities between the two poets in terms of form, genre, and content. It is noted that his predecessor Alishir Navai has a special place and role in the formation and development of Masihî's art.

The poet ingeniously wrote an original divan by drawing inspiration from the literary traditions of Navai. This comparative study delves into specific examples, exploring the distinct creative potentials of both poets. The analysis unveils evident predecessor-successor relationships between them.

Keywords: Masihî Tabrizî, Alishir Navai, divan, takhmis, ghazal, rubai

ÖZ

16. yüzyılda yaşamış ve yaratmış olan Azərbaycan şairlerinden biri de Mesîhî-i Tebrizî'dir. Şairin elde edilen yegâne lirik şiir koleksiyonuyla tanıştığımızda şairin eserlerinde Doğu edebiyatı geleneklerini ustalıkla kullandığını görmekteyiz. Mesîhî'nin divanında özgün şekil ve içerik özelliklerinin yanı sıra seleflerinden gelen pek çok etki ve yararlanmalar da vardır. Makalede ilk defa Mesîhî-i Tebrizî' ile büyük Özbək şairi Ali Şîr Nevaî'nin (1441-1501) divanları karşılaştırmalı olarak incelenerek aralarındaki şekil, tür ve içerik bakımından benzerlikler ortaya konulmaktadır.

Mesîhî sanatının oluşumunda ve gelişmesinde selevi Ali Şîr Nevaî'nin özel bir yere ve role sahip olduğu belirtiliyor. Şair, Nevaî geleneklerini yaratıcı bir şekilde kullanarak özgün bir divan yazmıştır. Somut örneklere dayanarak her iki şairin kendine özgü yaratım olanakları karşılaştırmalı bir şekilde araştırılarak aralarındaki gözle görülür halef-selev ilişkileri ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mesîhî-i Tebrizî, Ali Şîr Nevaî, Divan, Tahmis, Gazel, Rubai

Geliş Tarihi/Received :28.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted:24.03.2024

Yayın Tarihi/Publication Date :26.03.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

E-mail: hasanlipari@gmail.com

Cite this article: Humbatova, P. (2024). Məsihi Təbrizi Yaradıcılığında Nəvai Ənənələri. *A Journal of Iranology Studies*, 20, 26-33.

Atıf: Humbatova, P. (2024). Məsihi Təbrizi Yaradıcılığında Nəvai Ənənələri, *Doğu Esintileri*, 20, 26-33.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

GİRİŞ

Hər hansı bir xalqın ədəbi-mədəni inkişafından danışarkən həmin ədəbiyyatın digər xalqlarla qarşılıqlı əlaqələrini də nəzərdən keçirmək lazımdır. Çünki xalqlar bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə inkişaf etmir. Müxtəlif sosial-mədəni münasibətlər xalqları bir-birinə bağladığı kimi, ədəbi sahədə də bu bağlılıq nəzərə çarpır. Aparılan araşdırmalar və günümüzədək gəlib çatmış ədəbi örnəklər göstərir ki, ədəbiyyatımız dünya ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı təsirdə olmuşdur. Xüsusilə, dil baxımından yaxınlıq Türk xalqları arasında ədəbi əlaqələrin daha dərin olduğunun göstəricisidir. Bu baxımdan tarixi dövrləri nəzərdən keçirdiyimiz zaman Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin çox qədim köklərə malik olduğunu görmək mümkündür. Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin zirvəsini XV əsrdə yaşayıb-yaratmış Əlişir Nəvainin yaradıcılığı təşkil edir. Şairin Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə nəzərə olaraq yeni bir “Xəmsə” yazması Türk ədəbiyyatı tarixində xüsusi bir mərhələnin əsasını qoydu.

Tədqiqatlar göstərir ki, yaşadığı dövrdən etibarən Əlişir Nəvainin əsərləri böyük marağa səbəb olmuş, geniş ərazidə yayılaraq məşurlaşmışdır. Nəvai yaradıcılığının bu qədər sevilməsi və marağa səbəb olması təsadüfi deyildir. Belə ki, “XV əsrdə, Nəvai dövründə Herata təhsil almağa gedənlərin Nəvai əlyazmalarını Azərbaycana gətirməsi ilə azərbaycanlıların Nəvai əsərləri ilə tanışlığı başlanır və onun əsərləri sürətlə yayılır, şöhrətlənir... Nəvai əsərlərinin azərbaycanlılar arasındakı şöhrətlənməsinin bir neçə səbəbi olmuşdur: Nəvainin dili, onun sənətkarlıq qüdrəti, həm də şairin mövqeyi” [1, səh. 10]. Şairin şeirlərini çığatay türkcəsində qələmə alması onların Türk xalqları tərəfindən asanlıqla oxunub başa düşülməsinə və bu xalqlar arasında geniş yayılmasına şərait yaratmışdır. Təsadüfi deyil ki, Əlişir Nəvai Türk ədəbiyyatında “Nizami Gəncəvidən sonra, Məhəmməd Füzulidən isə əvvəl ümumtürk ədəbiyyatının zirvəsi” kimi qiymətləndirilmişdir [2, səh. 61]. Əlişir Nəvai Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi kimi söz ustalarının yaradıcılığından bəhrələndiyi kimi, ondan sonra gələn Məhəmməd Füzuli, Məhəmməd Əmani, Məsihi Təbrizi, Qövsü Təbrizi, Saib Təbrizi kimi ədiblər də onun yaradıcılığından təsirlənərək gözəl bədii örnəklər qələmə almışlar. Belə şairlərdən biri olan Məsihi Təbrizinin yaradıcılığında da Nəvai təsirinin xüsusi yeri və rolu vardır.

ƏSAS HİSSƏ

Məsihi Təbrizinin əlimizdə olan lirik şeirlər Divanı ilə tanışlıq göstərir ki, Nəvai onun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Belə ki, şairin Divanının dibaçəsindən sonadək bu təsirin elementlərini görmək mümkündür. Şair Əlişir Nəvainin zəngin yaradıcılığından özünəməxsus şəkildə yararlanmış, orijinal bədii örnəklər yaratmışdır. Məsihi həm Divanının dibaçəsində, həm də ora daxil olan rübailər bölümünə yazdığı girişdə Əlişir Nəvaiyə olan xüsusi ehtiramından bəhs etmiş, onun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir. Şair qələmə aldığı şeirlərdə Nəvai təsiri ilə çığatay dilinə məxsus elementlərdən geniş istifadə etmiş, onun əsərlərinə nəzirələr yazmışdır. O öz Divanında Nəvainin eyni rədif və qafiyələrinə müraciət etmiş, ədəbin iki qəzəlini təxmis etmişdir.

Müqayisə və qarşılaşdırmalar göstərir ki, Məsihi müxtəlif janrlarda qələmə aldığı örnəklərdə Nəvainin bir çox rədif və qafiyələrinə müraciət etmiş, hətta bir neçə qəzəl və rübailərindəki misraları olduğu kimi təzmin etmişdir. Məsihinin Nəvai ilə eyni rədifli qəzəllərinə aşağıdakıları misal göstərmək olar: “Cüda”, “Görüb”, “Küstax”, “Ləziz”, “İrür”, “Göz”, “Kuj”, “Biş iməs”, “Etmiş”, “Xilas”, “Ərz”, “Heyf”, “Eşq”, “Etti fəraq”, “Qılmadın”, “Ey könül”, “Könlüm”, “Etmişəm”, “Bu”, “Bilə”. Örnək olaraq Məsihi Təbrizinin Nəvainin “Göz” rədifli qəzəlinə nəzərə kimi yazdığı nümunəyə diqqət edək.

Nəvai:Yordin ayrılğali shaydo ko'ngul bexob ko'z,

Har zamon zohir gilur savdo ko'ngul, xunob ko'z,

Ko'zu konglumdin biri kuyub, birisin buzdi sel,

Yo'qsa nevchun bo'ldi nopaydo ko'ngul, noyob ko'z.

Deb emish hajrimda mendek ko'z-u ko'nglin asrasun,

Voykim, yo'qtur manga xoro ko'ngul, gassob ko'z.

Ko'rmayin deb ko'rdi ko'z, ko'rgach ko'ngul gildi havo,
 Boldi zor etkan meni rasvo ko'ngul, qallob ko'z.
 Ey Navoiy, go'yiyokim yor mehmon bo'lg'usi,
 Kim murattab aylamish ma'vo ko'ngul, abvob ko'z. [3, səh. 237]

Məsihi: Vəh ki, sevmişlər yenə şeyda könül bixab göz,
 Qatili kim bar anqa xara könül qəssab göz.
 Hiç bab ilə könül gözüne kilmas şadlıq,
 Etkəli xeyli- qəmin məva könül əbvab göz.
 Girdilər ta ol ləbü xətt fikrinə gözü könül,
 Vəh ki, hasil qıldılar sevda könül xunab göz.
 Eşq eli gözü könül rayinğə barman kim mini,
 Beylə zar etkəndürür rüsva könül qüllab göz.
 Gözü könlümdür, Məsihi, düşmənim kim görəyim,
 Mülki-təndin ola napeyda könül nayab göz. [4, səh. 82]

Verilmiş nümunədə Məsihi Nəvai qəzəlinin mətlə və məqtə beytində istifadə edilən qafiyə və rədifi olduğu kimi saxlamış, digər qafiyələrdə yerdəyişmə etmişdir. Ancaq bununla belə, qəzəldə müəllifin özünəməxsus sənətkarlıq bacarığını göstərən məqamlar da vardır. Bu baxımdan aşağıdakı beyt diqqəti çəkir:

Vəh ki, sevmişlər yenə şeyda könül bixab göz,
 Qatili kim bar anqa xara könül qəssab göz. [4, səh. 82]

Təqdim olunan beytdə Nəvaiddən fərqli olaraq Şərq poetikasına məxsus olan qafiyə quruluşundan – züqafiyəyəndən istifadə edilmişdir. Bildiyimiz kimi, “züqafiyəyəyn” sözünün mənası qoşa (cüt) qafiyəli deməkdir. Daha doğrusu, züqafiyəyəyn – beytin son iki sözünün həm qafiyəliliyinə deyilir” [5, səh. 156]. Beytin sonunda işlədilan “göz” sözü rədifi, “bixab” və “qəssab” kəlmələri isə əsas qafiyəni, “şeyda” və “xara” sözləri isə digər qafiyəni, yəni züqafiyəyəyni təşkil edir. Beytdə diqqəti cəlb edən digər poetik ünsür isə hacibdir. Bəzən şeirin əsl qafiyəsindən qabaq müstəqil sözlər işlənilir və o, şeirin axırına qədər bütün beytlərdə təkrarlanır ki, elə sözlərə hacib deyilir [6, s.43]. Yuxarıda təqdim edilən beytdəki “könül” sözü də əsas qafiyədən əvvəl şeirin bütün beytlərində hacib kimi işlənmişdir.

Məsihi Təbrizinin Nəvai təsiri ilə yazdığı digər bir şeir “Cüda” rədifli qəzəldir. Müqayisə zamanı aydın olur ki, Məsihi qəzəldə eyni rədif və qafiyədən istifadə ilə yanaşı, bir neçə beytdə Nəvainin işlətdiyi ifadələri də eynilə öz şeirinə daxil etmişdir.

Nəvai: Ne navo soz aylagay bulbul gulistondin judo,
 Aylamas to'ti takallum shakkaristondin judo.
 Demə, hijronimda chekmaysen fig'on-u nola ko'p,
 Jism aylarmu fig'on bo'lg'an nafas jondin judo?

Hajr o'lumdin talx emish, mundin so'ng, ey gardun, meni

Aylagil jondin judo, qilg'uncha jonondin judo. [3, səh. 59]

Məsihi: Mürği-dil rüxsaridin ayru nəva saz eyləməz,

Ney nəva saz eyləni bülbül gülistandin cüda.

Can quşi lal olsa ayru ləbləridin yoq əcəb,

Eyləməs tuti təkəllüm şəkkərstandin cüda.

Şami-hicrim möhnəti bilqay məkri-avarə,

Kim mənüm tək bula sübhi-vəsl canandin cüda.

Ey Məsihi, cismi bimarum cüda cananədin,

Qalibi- fərsudədur kim irür candin cüda. [4, səh. 59]

Göründüyü kimi, Məsihi “gülistandin”, “şəkkətistandin”, “canandin”, “candin” kimi qafiyələri Nəvaidə olduğu kimi saxlamış, hətta Nəvai qəzəlinin mətə beytində yer almış iki misranı da öz qəzəlinin müxtəlif yerlərində eynilə işlətməmişdir.

Məsihi yaradıcılığında Nəvai təsiri qabarıq hiss olunan digər bir ədəbi örnək “Etmiş” rədifli qəzəldir. Həmin qəzəlin ilk beyti belədir:

Məni bərgi-xəzandın dərd dövrü zar-zar etmiş,

Məzəllət xakrahi üzrə xarü xaksar etmiş. [4, səh. 87]

Qəzəlin sonrakı beytlərinə nəzər salaq:

Xəzanı yüzdə gülgün əşk ni eyb ixtiyar etsəm,

Məni canan qəmi bu şivədə biixtiyar etmiş.

Sararmış bağ ara əşcar əhli-dərd yüzi tək,

Nəsim hicr kuyi bustan içrə güzar etmiş... [4, səh. 87]

Nəvai:Meni sargashta jismin dog' ila gon lolazor etmiş,

Quyün youd to'kulgan lolazor ichra guzor etmiş.

Tanimdin gon chigorg'an har taraf paykonlaring go 'yo

Erur yomg urki, tufrog din chechaklar oshkor etmiş.

Kabutar gasr burjida emas shah shastidin emin,

Xusho, ul chug zkim vayrona kunjin ixtiyor etmiş.. [3, səh. 264]

Öncə təqdim edilən örnəklərdə olduğu kimi, bu nümunədə də eyni rədif və qafiyələr işlənsə də, burada hər iki qəzəl arasındakı oxşarlıq daha çox məzmun baxımından da özünü göstərir. Hər iki şair “Etmiş” rədifli qəzəlində aşıqın iztirablarını, vüsal həsrətini, hicran qəmini göstərməyə çalışmışdır. Məsihi Nəvainin işlətdiyi bəzi ifadələri sinonimləri ilə əvəz edərək yeni bir ədəbi örnək yaratmağa çalışmışdır. Məsələn, Nəvai qəzəlinin mətlə beytində yer alan “laləzar içrə güzar etmiş” ifadəsini Məsihi “bustan içrə güzar etmiş” formasında işlətməmişdir. Bildiyimiz kimi, “laləzar” sözünün mənası “güllük, çiçəklik” deməkdir. “Bustan” sözü də klassik ədəbiyyatda “güllük” mənasında işlədilmişdir.

Şairin Nəvai qəzəlinə nəzirə yazdığı “Ərz” rədifli qəzəlində də eyni vəziyyət müşahidə olunur:

Nəvai: Ey sabo, jonim halokin ayla jononimg'a arz,

Yo'qki, jismi notavon ahvolin et jonimg'a arz. [3, səh. 279]

Məsihi: Ey nəsimi-sübh, et halimni cananimğə ərz,

Vəh nə canan, afəti-əqlü dilü canimğə ərz. [4, səh. 89]

Göründüyü kimi, Məsihi də eyni qafiyə və rədiflərlə yanaşı, klassik ədəbiyyatda işlənən Səba obrazına qarşıqlıq olan sübh yelinə (nəsimi-sübh) müraciət edir, ondan sevgilisinə xəbər aparmağı xahiş edir.

Nəvainin: Jon yetib og'zimg'a topmon dardi hicrondin xalos,

Jonni hicrondin xalos et, yo meni jondin xalos. [3, səh. 294]

– beyti ilə başlayan “Xilas” rədifli şeirindən təsirlənərək Məsihinin qələmə aldığı qəzəl də diqqətəlayiqdir. Məzmun baxımından oxşar olan hər iki örnəyin müqayisəsi eyni rədif və qafiyələrlə yanaşı, birinci beytdə Nəvai qəzəlindən təzmin edilmiş misranın da olduğunu göstərir. Məsihi qəzəlinin mətlə beyti belədir:

Ey fələk, etgil mini ənduhi-hicrandin xilas,

Ya xilas et hicrdin ya eyləgil candin xilas. [4, səh. 88]

Məsihi Divanının rübailər hissəsində də Nəvai təsiri aşkar görünür. Şair sələfi kimi eyni sayda (133) rübai yazmaqla mükəmməl rübailər bölümü yaratmışdır. Məlumdur ki, mükəmməl Divanlara daxil olan örnəklərdə qafiyə və rədif kimi işlənmiş sözlərin son hərfləri ərəb əlifbasının bütün hərflərini əhatə etməlidir. Bu baxımdan hər iki sənətkarın rübailəri mükəmməl şəkildə tərtib edilmişdir. Məsihinin Nəvai ilə eyni rədifdə olan rübailəri bunlardır: “Bais”, “Qədəh”, “Ələzz”, “İrür”, “Eylə xilas”, “Anqa şərt”, “Fəraq”, “Eylədi eşq”, “Mən tək”, “Qıldım”, “Bulsun”, “Xuramanın üçün”, “Ey saqi” və s. Bir neçə nümunəni nəzərdən keçirək.

Nəvai: Kim istasa saltanat, saxodur anga shart,

Har va' daki aylasa vafodur anga shart.

Kim faqr talab qilsa, fanodur anga shart,

Olig`a nekim kelsa, rizodur anga shart. [3, səh. 734]

Məsihi: Aşiq ki, dilər kamü vəfadur anqa şərt,

Çəkmək sitəmə cövrü cəfadur anqa şərt.

Can yarğə eyləmək fədadur anqa şərt,

Ni kim yetə yardin rizadur anqa şərt. [4, səh. 175]

Nəvai: Ey sharbati la'ling obi hayvondin alaz,

Hayvon suyini qo'yki, chuchuk jondin alaz.

Ne jondin alaz, ne obi hayvondin alaz,

Kim harneki yo'q, ondin alaz, ondin alaz. [3, səh. 729]

Məsihi: Ey ləli-ləbün püsteyi-xəndandin ələzz,

Şirin dodağun zülali-heyvandın ələzz,

Acığ-acığ sözlərün, ey ömri-əziz,

Billah ki, irür mənqə cocuk candin ələzz. [4, səh. 170]

Nümunələrdən görüldüyü kimi, forma və məzmun cəhətdən yaxın olan bu şeir örnəklərində eyni qafiyə və rədiflə yanaşı, oxşar söz və ifadələrə rast gəlinir.

Hər iki şairin müraciət etdiyi “Ey saqi” rədifi xüsusilə diqqət çəkir. Həm Nəvai, həm də Məsihi yaradıcılığında bu rədifə bir neçə dəfə müraciət edilmişdir. Həmin rübailərə diqqət edək:

Nəvai: Jonimda xumordin azob, ey soqiy,

Ko'nglumda ham andin izzirab, ey soqiy.

Yetkur manga jomi mayi nob, ey soqiy,

Kim holim erur asru xarob, ey soqi. [3, səh. 744]

Məsihi: Bar canğə xumardin əzab, ey saqi,

Həm xəstə könlinqə izzirab, ey saqi,

Mey berməqə eyləgil şitab, ey saqi,

Ki, halum irür əsrü xərab, ey saqi. [4, səh. 189]

Göründüyü kimi, birinci və sonuncu misralar, demək olar ki, hər iki nümunədə eynidir. Bu isə rübaidə Nəvai təsirinin təzahürü kimi özünü göstərir.

Məsihi rübailərində təkə qafiyə və rədif baxımından deyil, mövzu cəhətdən də Nəvaidən yaralanmışdır. Şair, Nəvainin rübaisində yer almış “qərib qürbətdə şadman olmaz imiş” ifadəsini öz qəzəlində fərqli formada işlətmişdir.

Nəvai: G'urbatda g'arib shodman bo'lmas emish,

El anga shafiq-u mehribon bo'lmas emish.

Oltun qafas ichra gar qizil gul butsa,

Bulbulg'a tikandek oshyon bo'lmas emish. [3, s. 733]

Məsihi: Qürbətdə vəh ki, qəmğə imiş mübtəla qərib,

Ni mübtəlayi-qəm ki, əsiri-bəla qərib.

...Sanmaz Məsihi kim, bula hər ləhzə şadman,

Ta qoymaya diyarı arasında pa qərib. [4,səh.61]

Əlişir Nəvai sənətinin Məsihiyə olan təsiri onun təxmis yaradıcılığında da özünü göstərir. Belə ki, şair Nəvainin iki qəzəlini təxmis etmişdir. Məsihinin birinci təxmis Nəvainin

Ey orozi nasrin, sochi sünbül, qadi shamshad,

Bulbul kibi hajringda ishim nolavu faryad. [3. s.305] –

– beyti ilə başlayan qəzəlinə yazılmışdır. Nəvainin bu qəzəlinin 8 bənddən ibarət olmasına baxmayaraq, Məsihi onun 6 beytini təxmis etmişdir. Bununla bağlı fil.e.d. Ataəmi Mirzəyev yazır: “Məsihinin təxmisində həmin qəzəlin altı beytindən istifadə edilmiş, iki beyt kənarda qalmışdır. Eləcə də təxmisdə qəzəlin üçüncü və dördüncü beytlərinin yeri dəyişik getmişdir, yəni üçüncü beyt dördüncü bəndə, dördüncü beyt isə üçüncü bəndə təzmin edilmişdir. Həmçinin təxmisdə Nəvai qəzəlinin birinci misrasında olan “orazi nasrin” ifadəsi “arizi nəsrin” (“üzü nəsrin”; nəsrin – ağ rəngli gül növüdür) şəklindədir ki, bu ifadə şeirin həm məzmununa, həm də ritm və ahənginə uyğun gəlir. Bunun özü bir daha təsdiq edir ki, Məsihinin əlində olan Nəvai Divanının əlyazma nüsxəsi digərlərindən fərqli olmuşdur. Bəlkə də, qəzəl həmin əlyazma nüsxəsində altı beytdən ibarət imiş. Hər halda, bunu hökm kimi deyil, ehtimal şəklində demək mümkündür” [7, səh.30]. Fikrin təsdiqi kimi qeyd edə bilərik ki, belə bir vəziyyətə Məsihinin qələmə aldığı digər təxmisdə də rast gəlinir. Belə ki, Məsihinin Nəvaiyə məxsus:

Bir xəbər ber, ey sabo, sarvi ravonimdin mening,

Kim kuyar jon loladek sarvi ravonimdin mening.[3, s.305]

– beyti ilə başlayan qəzəlini təxmis etdiyi örnək də 6 beytdən ibarətdir. Lakin Nəvainin qəzəli 7 beytdir. Hər iki təxmis nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, Məsihi Nəvainin qəzəllərinə məna və məzmun baxımından yaxın örnəklər yaratmağa çalışmışdır. Şair hər beytə artırdığı misralarda Nəvainin ifadə etdiyi fikirləri genişləndirərək yeni bir biçimdə vermişdir. Eyni vəziyyəti “Minin” rədifli təxmisdə də müşahidə edirik:

Bardı ta ol sərv-i-gülürüxsar yanumdin minin,

Küydü ömrüm gülbünü otluq fəğanimdin minin.

Lütf qıl çün kim gəlürsün gülüstanumdin minin,

Bir xəbər ber, ey səba, sərv-i-rəvanumdin minin

Kim küyər can lalə tək daği-nihanumdin minin. [3,səh.139]

Nəvai qəzəlini səbaya müraciətlə başlayır. “Ey səba, sərv-i-rəvanımdan (sərv boylu sevdiyi qız nəzərdə tutulur) bir xəbər ver, çünki canım lalə kimi gizli dağımdan (lalənin bağındakı qara xallar nəzərdə tutulur) yanır” deyən şair hicran dərdi ilə yanan aşiqin sevgilisindən xəbər gözlədiyini söyləyir. Səbaya müraciət edən aşiqin öz əhvalını (“küyər can”) verməsi də əbəs yerə deyil. Şair bununla səbanın onun vəziyyətini başa düşməsinə, hiss etməsinə istəyir ki, səba ona xoş xəbər gətirsin. Seçilən lalə

obrazı da beytdə təsadüfi səciyyə daşımır. Şair burada lalənin rəngini aşıqın zahiri görkəminə, lalənin içindəki (bağrında) qara xalları isə qəlbindəki qara ləkələrə bənzətmişdir. Məsihi əlavə etdiyi misralarla Nəvainin beytində verilən fikirləri daha da genişləndirmişdir. Sevgilisinə “gül yanaqlı yarım” deyərək müraciət edən lirik qəhrəman məşuqədən onun yanına gəlməsini rica edir; o gələcəyi təqdirdə hər yerin gülüstan olacağını söyləyir. Nəvainin “lalə tək yanan canı” ifadəsini Məsihi daha da poetikləşdirərək “ömrünü yanan qızılgül kolu” kimi verir.

Məsihi ikinci bənddə də Nəvai qəzəlinin beytindəki fikirlərlə əlaqə yaratmağa çalışmışdır. Nəvainin həmin beytində deyilir: “Birdən fikirləşsəm ki, sən məndən ayrısən, həmin anda canımdan nə keçdiyini bilmirəm”. Məsihi isə əlavə etdiyi üç misrada aşıqı adətindən (qəm dəryasından) çıxaracaq tək bir şeyin sevdiyi gözəl olduğunu söyləyir. Lirik qəhrəman qəm dağından, hicran odundan qəlbinin yandığını eşidəndə təccüblənmədiyini sevgilisinə bildirir:

Hər nəfəs daği-qəmə bidadi-hicran otidin,

Küysə gər könlüm, məhəyyür qılmağil, ey həmnışin.

Ni əcəb gülsə könül vəh kim, mini-ənduhgin,

Nagəhan fikr eyləsəm kim, kişidin ayru min

Min bilurmin ni keçər ol ləhzə canumdin minin. [3,səh.139]

Məsihi hər iki təxmisdə Nəvai qəzəllərində ifadə olunan fikirləri davam və inkişaf etdirərək orijinalın ritm, ahəng və vəzninə uyğun kamil örnəklər yaratmışdır.

NƏTİCƏ

Beləliklə aydın olur ki, Məsihi Təbrizi sənətinin formalaşması və yeni bir yöndə inkişafında Əlişir Nəvainin rolu böyükdür. Məsihi Nəvai sənətini yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, şeirlərinin bir qismini ona nəzirə kimi qələmə almış, iki qəzəlini isə təxmis etmişdir. Nəvainin şeirindən qafiyə, rədif və məzmun baxımından bu bəhrələnməyə təqlid deyil, sələf-xələflik münasibətləri baxımından yanaşmaq lazımdır. Belə bir vəziyyət Şərq divan ədəbiyyatı üçün səciyyəvi olmuşdur. Məsihi Nəvai irsinə yaradıcı şəkildə yanaşmış, onun ənənələrini yeni bir istiqamətdə davam və inkişaf etdirmişdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

ƏDƏBİYYAT

Kərimov P. (2008). XVII əsrdə Azərbaycan-Özbək ədəbi əlaqələri. Azərbaycan jurnalı. I nömrə.

Binnətova A. (2020). Əlişir Nəvai və Azərbaycan. Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, №1.

Alisher Navoiy. (2012). To'la asarlar to'plami. O'n jildlik. Birinchi jild. Xazoyinul-maoniy, G'aroyib us-sig'ar (Nashra tayyorlovchlar: H.Sulayman,S.Rafiddinov). Toshkent: G'afur G'ulom nomidaği nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

Məsihi. (2012). Divan (tərtib edən: Ə.Səfərli). Bakı, Elm.

Quliyeva M. (2010). Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları. Bakı, "Maarif". 400 s.

Əhmədov Ə. (2016). Qafiyətül-kafiyə. Bakı, "Elm və təhsil", 132 səh.

Mirzəyev A. (2022). Məsihi Təbrizinin Əlişir Nəvai qəzəllərinə yazdığı təxmislər / Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq. *Beynəlxalq elmi jurnal*. Bakı, , № 2,s. 28-33.